

Ігор Миколайович Козубцов,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Державного університету телекомунікацій, м. Київ

ГЕНЕЗИС ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

У науковій статті розглянуто актуальну проблему сучасного імпліцитного уявлення понять розвитку та формування компетентності під час педагогічного процесу. Результаті дослідження розставили по своїх місцях категорії педагогіки: розвиток та формування. Це надає змогу розробити теорію розвитку методологічної компетентності аспірантів системи вищої військової освіти. Теорія має розглядати: розвиток спрямованості особистості; розвиток досвіду; розвиток психічних процесів у контексті інтелектуального розвитку.

***Ключові слова:** розвиток, формування, аспірант, філософія, педагогіка, компетенція, знання, уміння, навички, досвід, категорія, тлумачення.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Частковим науковим завданням дисертаційної роботи, концепція якого подана у вільному доступі для обговорення [1], є розробка теорії розвитку методологічної компетентності аспірантів системи військової освіти. Однак, детальний огляд останньої науково-педагогічної літератури, в якій розглядається формування та розвиток у людини компетентності, виявив факт імпліцитного уявлення про ці філософські категорії. Тому, на наш погляд, слід, перш ніж розробляти теорію, розібратися у філософських категоріях понять і визначитися, що саме в теорії ми будемо формувати чи розвивати.

Подивимося тепер на все пропоноване різноманіття ідей та результатів (концептуальних, абстрактних і прикладних) з боку незахищеної з методичної точки зору групи – студентів педагогічних спеціальностей, які самі (через

відсутність досвіду наукової та практичної діяльності) не можуть оцінювати зміст навчальних курсів і вимушені покладатися на думку викладачів. Отже, картина складається не дуже радісна – публікацій багато, а істини – мало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор, підтверджує факт існування імпліцитного уявлення філософсько-психологічно-педагогічного поняття розвитку та формування компетентності. Тому аналіз досліджень і публікацій за темою проблеми проведено як результат нашого дослідження.

Мета статті – провести аналіз генезису філософсько-психолого-педагогічного поняття розвитку та формування компетентності, яке в сучасній педагогічній науці є імпліцитним явищем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Наше дослідження філософсько-психологічно-педагогічного поняття розвитку і формування компетентності в галузі педагогічних наук обумовлено наступною обставиною, як явище імпліцитного створення образу тлумачення поняття розвитку та формування компетентності в людини у філософському педагогічно-психологічному аспектах. На створення імпліцитного образу звертають наш погляд Н. А. Дергунова [2], Я. Б. Сікора [3], С. О. Сисоєва [4], В. А. Сластьон [5], А. М. Новиков [6] та інші вчені. Розглянемо фрагменти текстів для підтвердження достовірності нашого уявлення та поняття.

Наприклад, С. О. Сисоєва наголошує, що у педагогіці поняття “розвиток” вживається часто як синонім поняття “формування” [4, с. 142]. Вона підтримує погляд усіх тих авторів-дослідників, які розрізняють змістовне навантаження цих понять. Її погляд як достовірну думку підвереджують позитивно ухвалені рецензії з трьох наукових галузей: педагогічних – В. І. Бондар (доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України); філософських – І. А. Зязюн (доктор філософських наук, професор, дійсний член АПН України); психологічних – В. О. Моляко (доктор психологічних наук, професор, дійсний член АПН України).

Безумовно, викладена сутність у необхідності розмежування у педагогіці поняття “розвиток” і ”формування” відображена в навчальному підручнику призначеному для забезпечення викладання навчального курсу “Основи педагогічної творчості” у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема педагогічних університетах, для організації післядипломної педагогічної освіти вчителів, керівників шкіл, методистів, підготовки магістрів. Ці поняття доречно використовувати викладачам, студентам вищих педагогічних та непедагогічних навчальних закладів, майбутнім вченим, що проводять теоретичні, фундаментальні і прикладні дослідження в галузі педагогічних наук.

С. О. Сисоєва вдало трансформує індивідуальні в колективні знання, і як наслідок підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів отримав позитивне схвалення Міністерством освіти і науки України та затверджений Міністерством освіти і науки України (лист від 22 лютого 2005 р. № 14/18.2_375), що відображено на другій сторінці підручника. На думку С. О. Сисоєвої, формування – це педагогічне управління індивідуальним становленням людської особистості. Процес формування творчої особистості учня як суб’єкта творчих соціальних відносин і продуктивної творчої діяльності за своєю суттю є педагогічним управлінням розвитком потенційних творчих можливостей дитини, формуванням у неї таких творчих якостей, які забезпечують успішність у творчій діяльності, індивідуальне становлення особистості як суспільно активного учня.

“Онтогенез – становлення людини як організму, як суспільної істоти й як особистості”, – підкреслює складність і багатоаспектність поняття “розвиток” [4, с. 142]. Недарма ця категорія є основною для філософії, соціології, біології, педагогіки, психології та інших наук. Існують різні форми онтогенезу – морфологічний, фізіологічний, психічний, соціальний. Однак, сутність розвитку зберігається: це кількісні й якісні зміни живої людської системи, необхідні, послідовні і прогресивні, безперервні і дискретні. Рушійними силами розвитку є внутрішні суперечності. Тому під розвитком особистості С. О. Сисоєва розуміє зміни її внутрішніх задатків, спричинені внутрішніми

чинниками – протиріччями, а під формуванням – подальший розвиток або становлення особистості, обумовлене зовнішніми чинниками, що сприяють виникненню протиріч як рушійної сили розвитку. Під зовнішніми чинниками, перш за все, розуміють соціальне середовище.

Формування творчої особистості учня у навчально-виховному процесі слід розглядати як процес фасилітації, тобто як створення умов з метою полегшення, сприяння, стимулювання, активізації розвитку творчих можливостей учнів. Визначення рівня розвитку творчих можливостей та ступеня самостійності учнів – завдання значно складніше, ніж оцінка засвоєння навчального матеріалу. Без засвоєння суми конкретних знань немає і не може бути творчого розвитку особистості. Діагностичні дослідження рівня розвитку творчих можливостей учнів повинні стати специфічним етапом в управлінській діяльності керівників та вчителів шкіл з метою формування творчої особистості учня в навчально-виховному процесі [4, с. 153–157].

Я. Б. Сікора перш ніж розкрити зміст формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики [3] аналізує тлумачення “формування”. У довідковій літературі “формування” тлумачиться як “дія за значенням дієслова “формувати” (формувати – надавати чому-небудь яку-небудь форму, вид; організувати, складати, створювати)” [7, с. 1577]. А. С. Макаренко назвав процес формування цілеспрямованим вихованням, “ліпленням”, “конструюванням”, “проектуванням особистості” [8, с. 383].

Я. Б. Сікора [3] також відзначає, що у педагогічній літературі “формування” визначається як процес розвитку і становлення особистості під впливом зовнішніх дій виховання, навчання, соціального середовища; цілеспрямований розвиток особистості чи яких-небудь її сторін, якостей під впливом виховання та навчання; процес становлення людини як суб’єкта й об’єкта суспільних відносин [9, с. 169]. Отже, формування професійної компетентності Я. Б. Сікора розглядає на прикладі майбутнього учителя інформатики як процес опанування стійких, інтегрованих, системних знань з педагогіки, психології, інформатики та методики її викладання, уміння

застосовувати їх у нових, нестандартних ситуаціях, розвитку особистісних якостей і властивостей, що забезпечить особистості здатність до продуктивної професійної діяльності.

В. А. Сластьонін під формуванням розуміє процес опанування сукупності стійких властивостей та якостей особистості [5].

Н. А. Дергунова під формуванням професійної компетентності розуміє процес впливу, що передбачає деякий стандарт, на який орієнтується суб'єкт впливу; процес, під яким розуміється деяка завершеність, досягнення певного рівня стандарту. Формування професійної компетентності – управління процесом становлення професіоналізму, тобто це освіта і самоосвіта спеціаліста [2, с. 138].

Процес формування творчої особистості повинен обов'язково забезпечувати подальший розвиток внутрішніх передумов до творчості як основи становлення творчої особистості індивіда. Формування творчої особистості сприяє розвитку її творчої свідомості та самосвідомості, які визначають її соціально, творчу активність [4, с. 144].

А ось як Э. Г. Скибицкий, И. Э. Толстова, В. Г. Шефель формують у навчальному посібнику сутність поняття “розвиток”. “... Розвиток – об'єктивний процес внутрішньої послідовної кількісної й якісної зміни фізичних, духовних сил людини. Розвиток особи здійснюється під впливом зовнішніх і внутрішніх, соціальних та природних, керованих і некерованих чинників” [10, с. 5].

Власне з позицією С. О. Сисоевої та іншими вченими ми повністю згодні, що формування і розвиток є взаємопов'язаними як неподілене явище. І марними є всі намагання ці складові розділити. Це стане очевидним, якщо проаналізувати думку А. М. Новикова. Але, перш ніж приступити до цього, розглянемо ще одне поняття імпліцитного розуміння, яке зустрічається в наукових статтях, коли різні за сенсом речі подаються як одні і ті ж самі. Це можна пояснити втратою системної цілісності або нерозумінням фізичного змісту та тлумачення.

Розглянемо втрату системної цілісності на прикладі втрати змістовності наукової статті. Вона полягає у невідповідності мети наукової статті назві і висновкам. Чи можна в такому випадку мету дослідження вважати досягнутою? Таким прикладом може бути публікація А. В. Лопухівської [11]. У постановці проблеми з огляду на викладене постає проблема розвитку комунікативної компетентності учнів сільської школи з використанням підручника з української мови, а метою статті є розгляд тенденцій використання підручника з української мови як одного із засобів розвитку комунікативної компетентності учнів сільської школи. За текстом А. В. Лопухівська визначає, що “в основній школі для формування комунікативної компетентності учнів доцільно здійснювати такі види робіт, які сприяють розвиткові комунікативних умінь і закладені в підручнику з української мови. Серед них виокремлюємо такі, що передбачені чинною програмою з української мови для основної школи. Школярам надається широкий вибір предметних та освітніх галузей з метою розвитку пізнавальних інтересів, творчих здібностей, комунікативних умінь”. Імплицитне подання автором процесів за текстом власне не розкриває сутність таких видів робіт, які сприяють розвиткові комунікативних умінь. А де ж компетенції та їх розвиток, формування?

Інші приклади наводити не має сенсу. Спробуємо чітко з’ясувати сутність процесів “формування” і “розвиток”. Критичний погляд щодо імплицитного трактування привертає в наукових публікаціях та монографіях А. М. Новиков. Прочитуємо фрагмент із [6]: “В последние годы было выпущено большое количество новых учебников под названием “Педагогика”. Появились учебники с новыми “завлекательными” названиями: “Продуктивная педагогика”. Но все они традиционно страдают многословием, нечеткостью формулировок, очень слабой логикой. Причем издание новых учебников педагогики напоминает детскую игру “в испорченный телефон” – каждый новый автор использует материалы предыдущих учебников, плюс добавляет что-то свое. В итоге логика, структура педагогики все больше размываются”.

У монографії А. М. Новиков сформував наукове завдання: “Необхідно заново переосмыслить, что такое в современных условиях обучение, воспитание, развитие. Эта триада настолько очевидна и привычна любому педагогу, что вроде бы никаких вопросов не возникает и не может возникнуть. Тем не менее, в новых условиях такие вопросы возникают” [6, с. 10].

На ранніх стадіях розвитку людства процеси виховання, навчання не розділялися, зливалися і здійснювалися в процесі практичної участі дітей в житті та діяльності дорослих: виробничій, суспільній, ритуальній, ігровій тощо. Вони обмежувалися засвоєнням життєво-практичного досвіду, життєвих правил, що передавалися з покоління в покоління. Розділення цих понять відбулося пізніше. Як відзначає А. М. Новиков, це сталося тоді, коли провідним типом організаційної культури людства став науковий тип і була створена сучасна школа, що відповідає цьому типу культури, починаючи з Я. А. Коменського – “школа знань”. Процес навчання в цій школі було спрямовано, у першу чергу, на передачу наукових знань. Це є точкою біфуркації “знанняєвої парадигми”). Але така спрямованість навчання не могла охопити всього спектру виховних завдань – багато хто з них ніби “випадав” з логіки такого навчання. Тому виникла необхідність додаткової “виховної роботи” (тобто виховання, що розуміється у вузькому сенсі) як виховної роботи у позааудиторний час у навчальних закладах. Ще пізніше, починаючи з ХІХ століття, але в основному у ХХ столітті, коли навчання у вигляді повідомлення готових знань перестало задовольняти суспільство, у першу чергу в справі підготовки інтелектуальної еліти, виникла проблема розвитку аспіранта в процесі навчання та виховання.

Отже, виросла тріада: “навчання, виховання, розвиток”. Сьогодні ці процеси відбуваються ніби паралельно. При спробі логічно розподілити педагогічні теорії, природно виявилися нерозривними всі три складові освіти: виховання, навчання і розвиток є взаємопов’язаними. Кожен із цих процесів впливає на інший. То ж вони повинні бути системно-єдиними. А. М. Новиков розглядає три складові: виховання, навчання, розвиток як шість відношень між

ними (три пари) (рисунок 1) [6, с. 88]. Якщо педагогіка містить навчання, виховання та розвиток, і в педагогіці є теорія навчання, теорія виховання, то де ж теорія розвитку?! [6, с. 15]. Педагогіку зазвичай визначають як науку про навчання та виховання, або як науку про навчання, виховання і розвиток. Але наявність союзу “і” або наявність союзу “і” та ще коли говорять про неоднозначність об’єкту науки – ніби подвійний або потрійний об’єкт, що для однієї науки неприпустимо. Крім того, ця подвійність (потрійність) є наявною й у визначеннях освіти. Як можна звести педагогіку та освіту до однозначного об’єкту?

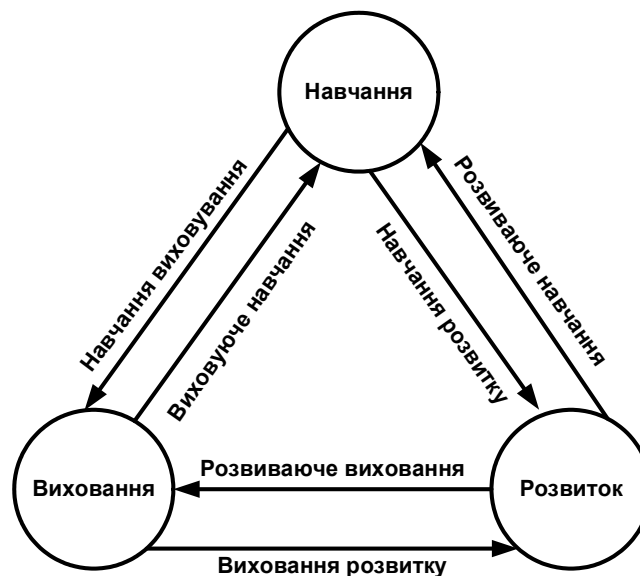

Рисунок 1 – Взаємозв’язок між процесами навчання, виховання та розвитку

Зрозуміло також, що і навчання, і виховання, і розвиток (у психолого-педагогічному сенсі) пов’язані з динамікою, з процесами зміни людини: збільшення в неї знань, умінь (компетенцій), змінами її світогляду, мотивів тощо. А динаміка змін, процесів у найзагальнішому вигляді належить до філософської категорії “розвиток”.

Розвиток узагалі – одна з основних філософських категорій, яка розкриває характер змін, що відбуваються в світі. Предмети й явища дійсності не існують у незмінних, раз і назавжди даних, рівних самим собі станах, а переживають дійсну історію, проходять через низку станів від виникнення до зникнення. Поняття “розвиток” виражає необоротний характер усіх цих змін [12].

Відзначимо тепер, що ми зіткнулися з двома значеннями поняття “розвиток”: розвиток у філософському сенсі – як категорія діалектики; розвиток у психолого-педагогічному сенсі – у сенсі розвитку психічних процесів у людини. Ієрархія категорії “розвитку” подана на рисунку 2.

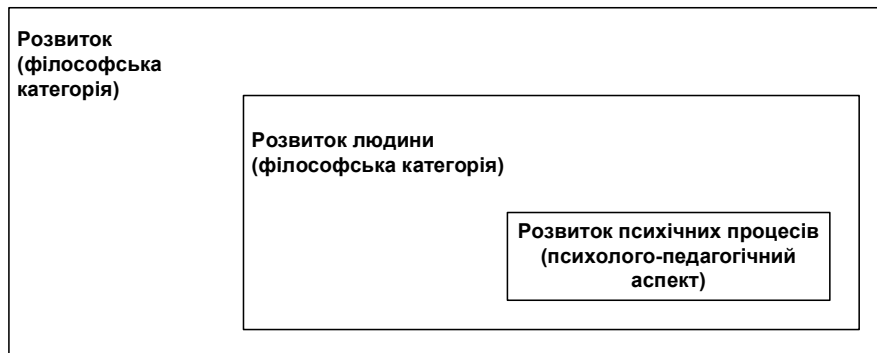

Рисунок 2 – Ієрархія категорії “розвиток”

Існують дві різні тенденції розвитку. Одна – висхідна: перехід від простого до складного, від нижчого до вищого (прогрес); друга – низхідна: від складного до простого, від вищого до нижчого (регрес). Для будь-якого індивідуального об’єкта/суб’єкта є характерним послідовне поєднання обох ліній розвитку. У результаті практичного опанування розвивається практична функція – діяльнісна, тобто досвід.

Досвід – те, що засновано на практиці емпіричного пізнання об’єктивної дійсності; у широкому сенсі – єдність знань та вмінь. Досвід виступає й як процес практичної дії людини на зовнішній світ, й як результат цієї дії у вигляді знань і вмінь, як процес взаємодії суб’єкта з об’єктом. Поняття “досвід” у філософському сенсі – це категорія діалектики, а в психолого-педагогічному сенсі – розвиток знань, умінь (компетенцій), навичок та звичок у людини.

Якщо ми з’єднаємо дві категорії: “розвиток (філософський аспект)” і “досвід (філософський аспект)”, маючи на увазі індивідуальний досвід кожної окремої людини (філософський аспект), який накопичується людиною в процесі життя, діяльності, то отримаємо якраз те, що було потрібно. Педагогіка вивчає розвиток життєвого досвіду людини. Розвиток життєвого досвіду людини можна назвати освітою (як процес та як результат). А педагогіка –

наука про розвиток життєвого досвіду людини (яка навчається). Це й є її предметом! Суб'єкт освіти, наприклад, у вищому навчальному закладі – студент, курсант, в аспірантурі – аспірант тощо.

Розглянемо ієрархічну структуру особи (за К. К. Платоновим [13]). Верхній рівень – спрямованість особі: світогляд, ціннісні орієнтації, переконання, прагнення тощо. Другий рівень – досвід (психолого-педагогічний аспект) людини: знання, уміння (компетенції), навички, звички. Третій рівень – вищі психічні процеси: інтелект (мислення, пам'ять, увага), воля, емоції, фізична (рухова) активність. Стосовно освіти як розвитку життєвого досвіду (філософський аспект) людини розвиток спрямованості особі – це виховання; розвиток досвіду (психолого-педагогічний аспект) – це навчання; розвиток психічних процесів – це розвиток (психолого-педагогічний аспект) (рисунок 3).

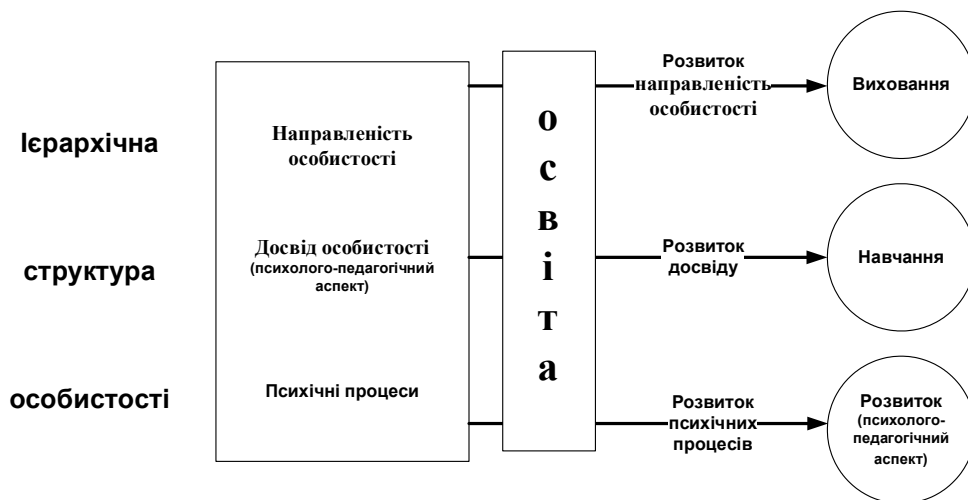

Рисунок 3 – Системна єдність та ієрархічна структура

Висновки. Отже, ми розставили по своїх місцях основні категорії педагогіки. Змістовне наповнення навчальної дисципліни, яке буде надано аспіранту під час педагогічного процесу, повинно бути зорієнтовано на досягнення необхідного рівня, також на найближчий перспективний рівень знань, умінь, здібностей тощо, що знаходиться в “зоні найближчого розвитку”. У “зоні найближчого розвитку” розташовується етап опанування життєвого досвіду, який логічно слідує за попереднім освоєним етапом. Це є можливим лише, якщо аспірант до засвоєного етапу успішно виконував попередню

освітню діяльність. Кінцевою точкою отримання осмислених знань умовного етапу в процесі розвитку і є так звана сформованість рівня. Згідно із законом послідовності, у зоні найближчого розвитку того, хто навчається, розташовується той новий життєвий досвід, який логічно підготовлений його попередньою освітньою діяльністю [6, с. 32].

Зазначимо, що традиційно педагоги в педагогіці детально досліджували розвиток психічних процесів у дітей дитячого віку, дошкільного і молодшого середнього та старшого шкільного віку. І вже практично взагалі немає інформації про розвиток (психолого-педагогічного аспекту) студентів і тим більше аспірантів. А сьогодні у зв'язку з парадигмою безперервної освіти цей напрямок стає вельми актуальним, оскільки неможливо вчити інших, не знаючи і не вмюючи це робити. Розвиток психічних процесів у людини розглядається в таких аспектах: інтелектуальному – інтелектуальний розвиток; вольовому – вольовий розвиток; емоційному – емоційний розвиток; фізичному – фізичний розвиток. Інтелектуальний розвиток містить розвиток трьох взаємопов'язаних процесів: розвиток мислення; розвиток пам'яті; розвиток уваги.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку націлено на розробку теорії розвитку методологічної компетентності аспірантів системи вищої військової освіти. Цей процес розглядається в системній єдності з формуванням знань, умінь, навичок, компетентності та інтелектуального розвитку. Теорія має розглядати: розвиток спрямованості особистості; розвиток досвіду; розвиток психічних процесів у контексті інтелектуального розвитку.

Список використаної літератури

1. Козубцов, І. М. Обговорення робочої концепції програми розвитку методологічної компетентності аспіранта військового вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / І. М. Козубцов // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2013. – № 2Кг. – Режим доступу : www.es.rae.ru/mino/164-1323.

2. Дергунова, Н. А. Формирование профессиональной компетентности студентов-социологов при обучении математики [Электронный ресурс] / Н. А. Дергунова // Математика. Компьютер. Образование : сб. трудов

XIII международной конференции / под общей ред. Г. Ю. Ризниченко. – Ижевск : Научно-издательский центр “Регулярная и хаотическая динамика”, 2006. – Т. 1. – С. 136–145. – Режим доступа : <http://www.mce.biophys.msu.ru/archive/doc15380/doc.pdf>.

3. Сікора, Я. Б. Структурно-функціональна модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики [Електронний ресурс] / Я. Б. Сікора // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 47. Педагогічні науки. – 2009. – № 47. – С. 171–175. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2009_47/33_47.pdf.

4. Сисоева, С. О. Основы педагогической творчости : підручник / С. О. Сисоева. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.

5. Слостенин, В. А. Педагогика / В. А. Слостенин. – М. : Просвещение, 1977. – 362 с.

6. Новиков, А. М. Основания педагогики : пособие для авторов учебников и преподавателей / А. М. Новиков. – М. : Издательство “Эгвес”, 2010. – 208 с.

7. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.

8. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая российская энциклопедия, 2003. – 528 с.

9. Немов, Р. С. Психология : учебное пособие / Р. С. Немов. – М. : Просвещение, 1990. – 301 с.

10. Скибицкий, Э. Г. Методика профессионального обучения : учеб. пособие / Э. Г. Скибицкий, И. Э. Толстова, В. Г. Шефель. – Новосибирск : НГАУ, 2008. – 166 с.

11. Лопухівська, А. В. Формування комунікативної компетентності учнів сільської школи засобами підручника з української мови [Електронний ресурс] / А. В. Лопухівська // Проблеми сучасного підручника : збірник наукових праць. – 2012. – № 12. – С. 506–511. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/psp/2012_12/2_42.pdf.

12. Философско-психологические проблемы развития образования / [А. С. Арсеньев, Э. В. Безчеревных, В. В. Давыдов и др.] ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1981. – 176 с.

13. Платонов, К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К. К. Платонов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1984. – 174 с.

*Рецензент: доктор технічних наук, професор, член-кореспондент РАЕ,
Мараховський Л. Ф.*

Стаття надійшла до редакції 20.11.2013.

Козубцов И. Н. Генезис философско-психолого-педагогического понятия категории развития и формирования компетентности в современной педагогической науке

В научной статье рассмотрена актуальная проблема современного имплицитного представления понятий развития и формирования компетентности во время педагогического процесса. Результаты исследования расставили по своим местам категории педагогики: развитие и формирование. Это позволяет разработать теорию развития методологической компетентности аспирантов системы высшего военного образования. Теория должна рассматривать: развитие направленности личности; развитие опыта; развитие психических процессов в контексте интеллектуального развития.

Ключевые слова: развитие, формирование, аспирант, философия, педагогика, компетенция, знание, умение, навыки, опыт, категория, толкование.

Kozubtsov I. M. Genesis of philosophical, psychological and pedagogical concept of development and formation of competence in modern pedagogical science

The scientific article concerns the topical problem of modern implicit presentation of concepts of development and formation of competence during the pedagogical process. The results of research explained the categories of pedagogics. They are the following: development and formation. It enables to develop the theory of development of methodological competence of post-graduates of the system of higher military education. The theory must examine: development of personality orientation; development of experience; development of psychical processes in the context of intellectual development.

Key words: development, formation, post-graduate, philosophy, pedagogics, competence, knowledge, ability, skills, experience, category, interpretation.